

مسئلہ شناسی

مطالعات سیاسی اسلامی

دکتر سید صادق حقیقت

تہیہ: پڑوہشگاہ علوم و فرهنگ اسلامی

پڑوہشکده علوم و اندیشه سیاسی اسلام

فهرست مطالب

سخنی با خواننده	۱۳
مقدمه	۱۷
هدف و مفاهیم پژوهش	۱۷
منطق حاکم بر طبقه‌بندی اندیشهٔ سیاسی اسلام	۲۲
فصل اول: مسائل فلسفه دانش‌های سیاسی اسلامی	۳۱
۱ - شرایط امکان یا امتناع تأسیس دانش‌های سیاسی اسلامی	۳۱
۲ - منطق طبقه‌بندی دانش‌های سیاسی اسلامی و سازمان درونی آن‌ها	۳۴
۳ - ملاک اعتبار دانش‌های سیاسی اسلامی	۳۵
۴ - فلسفه تاریخ دانش‌های سیاسی اسلامی	۳۸
۵ - مفهوم قید «اسلامی» در دانش‌های سیاسی اسلامی	۳۹
۶ - امکان علمی بودن در حوزه دانش‌های سیاسی (اسلامی)	۴۴
۷ - ارتباط دانش‌های سیاسی اسلامی با دیگر شاخه‌های علوم انسانی	۴۵
۸ - روش‌شناسی دانش‌های سیاسی اسلامی و امکان کاربرد روش‌های جدید علوم انسانی در آن‌ها	۴۶
فصل دوم: مسائل و تاریخ فلسفهٔ سیاسی اسلامی	۵۹
۱ - انسان سیاسی	۵۹

۶۲	۲ - دولت
۷۱	۳ - مشروعیت
۷۵	۴ - حاکمیت
۸۰	۵ - قدرت
۸۷	۶ - آزادی
۹۳	۷ - برابری
۹۴	۸ - عدالت
۹۸	۹ - مردم سالاری (دموکراسی)
۱۰۳	۱۰ - جامعه مدنی
۱۱۰	۱۱ - قانون‌گرایی
۱۱۱	۱۲ - مشارکت سیاسی (و توسعه سیاسی)
۱۱۴	۱۳ - تحزب
۱۱۵	۱۴ - کثرت‌گرایی سیاسی
۱۲۰	۱۵ - تساهل سیاسی
۱۲۲	۱۶ - مبانی حقوق طبیعی و حقوق موضوعه
۱۲۵	۱۷ - رابطه فرد و دولت
۱۲۷	۱۸ - رابطه دین با سیاست و دولت
۱۳۸	۱۹ - اخلاق سیاسی
۱۴۱	۲۰ - مطالعات تطبیقی فلسفه سیاسی اسلام با دیگر مکاتب و نگرش‌ها
۱۴۲	۲۰ - ۱ - فلسفه سیاسی اسلام و مدرنیسم
۱۴۷	۲۰ - ۲ - فلسفه سیاسی اسلام و پُست مدرنیسم
۱۵۱	۲۰ - ۳ - فلسفه سیاسی اسلام و لیبرالیسم
۱۵۳	۲۰ - ۴ - فلسفه سیاسی اسلام و محافظه‌گرایی
۱۵۵	۲۰ - ۵ - فلسفه سیاسی اسلام و جامعه‌گرایی

- ۲۰ - ۶ - فلسفه سیاسی اسلام و سوسیالیسم و مارکسیسم ۱۵۶
- ۲۰ - ۷ - فلسفه سیاسی اسلام و فمینیسم ۱۵۸
- ۲۱ - تاریخ فلسفه سیاسی اسلامی ۱۶۱

فصل سوم: مسائل و تاریخ کلام سیاسی اسلامی ۱۶۳

- ۱ - انتظار از دین و کلام سیاسی اسلامی ۱۶۴
- ۲ - مسئله ثابت و متغیر و کلام سیاسی اسلامی ۱۷۰
- ۳ - امامت و ولایت ۱۷۲
- ۴ - نسبت عقل و وحی در کلام سیاسی اسلامی ۱۷۳
- ۵ - حسن و قبح عقلی و کلام سیاسی اسلامی ۱۷۹
- ۶ - قاعده لطف در کلام سیاسی اسلامی ۱۸۴
- ۷ - مکاتب کلام سیاسی اسلامی ۱۸۵
- ۸ - کلام سیاسی تطبیقی ۱۸۶
- ۹ - تاریخ اندیشه متکلمان سیاسی اسلامی ۱۸۷

فصل چهارم: مسائل و تاریخ فقه سیاسی ۱۸۹

- ۱ - نظام سیاسی اسلام ۱۹۴
- ۱ - ۱ - ضرورت تشکیل نظام اسلامی ۱۹۴
- ۱ - ۲ - خاستگاه نظام اسلامی ۱۹۴
- ۱ - ۳ - اهداف نظام سیاسی اسلامی ۱۹۵
- ۱ - ۴ - ساختار نظام سیاسی ۱۹۶
- ۱ - ۵ - عناصر نظام سیاسی اسلامی ۱۹۸
- ۱ - ۶ - انواع نظام سیاسی ۱۹۸
- ۱ - ۷ - مفاهیم اساسی نظام سیاسی اسلامی ۱۹۹

- ۱۹۹..... ۱ - ۷ - ۱ - شورا
- ۲۰۱..... ۱ - ۷ - ۲ - بیعت
- ۲۰۳..... ۱ - ۷ - ۳ - مصلحت
- ۲۰۶..... ۱ - ۷ - ۴ - احکام حکومتی
- ۲۰۷..... ۱ - ۷ - ۵ - امر به معروف و نهی از منکر
- ۲۰۹..... ۱ - ۷ - ۶ - حسبه
- ۲۱۱..... ۱ - ۸ - رهبری (ولایت فقیه) و مرجعیت
- ۲۱۴..... ۱ - ۹ - قواعد فقه سیاسی
- ۲۱۴..... ۲ - مسائل سیاست داخلی دولت اسلامی
- ۲۱۵..... ۲ - ۱ - حقوق و وظایف حکومت بر مردم
- ۲۱۵..... ۲ - ۲ - حقوق و وظایف مردم بر حکومت
- ۲۱۶..... ۲ - ۳ - نقش مردم در دولت اسلامی
- ۲۱۶..... ۲ - ۴ - همکاری با نظام جور
- ۲۱۷..... ۲ - ۵ - ارتداد، کتب ضاله و محاربه
- ۲۱۸..... ۲ - ۶ - حقوق اقلیت‌ها در نظام اسلامی
- ۲۱۹..... ۲ - ۷ - نظام اقتصادی و منابع مالی دولت اسلامی
- ۲۲۱..... ۲ - ۸ - مطالعات تطبیقی فقه سیاسی شیعه با دیگر مذاهب و مکاتب
- ۲۲۱..... ۳ - مسائل سیاست خارجی دولت اسلامی
- ۲۲۱..... ۳ - ۱ - اصول و اهداف سیاست خارجی دولت اسلامی
- ۲۲۲..... ۳ - ۲ - منافع ملی و مسئولیت‌های فرا ملی در سیاست خارجی دولت اسلامی
- ۲۲۳..... ۳ - ۳ - جنگ و صلح (جهاد و دفاع)
- ۲۲۵..... ۳ - ۴ - قراردادهای بین‌المللی در اسلام
- ۲۲۵..... ۳ - ۵ - دیپلماسی در اسلام
- ۲۲۶..... ۳ - ۶ - شناسایی دیگر دولت‌ها

- ۲۲۸..... ۳- ۷- روابط بین‌الملل (با نگرش اسلامی)
- ۲۲۸..... ۳- ۷- ۱- روابط با دیگر کشورها
- ۲۲۹..... ۳- ۷- ۲- روابط با سازمان‌های بین‌المللی
- ۲۳۰..... ۳- ۷- ۳- اتحاد دولت‌های اسلامی
- ۲۳۰..... ۳- ۸- حقوق بین‌الملل اسلامی
- فصل پنجم: مسائل و تاریخ مطالعات سیاسی تجربی (با‌گرایش اسلامی)..... ۲۳۳
- ۲۳۳..... ۱- مسائل دوران کلاسیک (سیاست نامه‌ها)
- ۲۳۴..... ۲- مسائل معاصر سیاست اسلامی
- ۲۳۶..... ۱- ۲- مسائل مربوط به جامعه‌شناسی سیاسی
- ۲۳۷..... ۱- ۱- ۲- ایران و اسلام
- ۲۳۷..... ۲- ۱- ۲- جامعه‌شناسی سیاسی شیعه اثنی عشری
- ۲۳۸..... ۲- ۱- ۳- اسلام و فن‌آوری
- ۲۳۹..... ۲- ۱- ۴- موانع شکل‌گیری تحزب در جامعه اسلامی
- ۲۳۹..... ۲- ۱- ۵- نهاد روحانیت
- ۲۴۰..... ۲- ۱- ۶- توزیع قدرت در حکومت اسلامی
- ۲۴۱..... ۲- ۱- ۷- نقش روشنفکران و نخبگان در جامعه اسلامی
- ۲۴۲..... ۲- ۱- ۸- آسیب‌شناسی فرهنگ سیاسی در جوامع دینی
- ۲۴۳..... ۲- ۱- ۹- جامعه‌پذیری در حکومت اسلامی
- ۲۴۳..... ۲- ۲- روان‌شناسی سیاسی (با‌گرایش اسلامی)
- ۲۴۵..... ۲- ۳- مطالعات مربوط به انقلاب اسلامی
- ۲۴۵..... ۲- ۴- مطالعات مربوط به جهان اسلام
- ۲۴۶..... ۲- ۴- ۱- همگرایی در جهان اسلام
- ۲۴۶..... ۲- ۴- ۲- جهانی سازی و جهان اسلام

- ۲۴۷..... ۲ - ۴ - ۳ - موانع توسعه در کشورهای اسلامی
- ۲۴۸.. ۲ - ۴ - ۴ - نظام‌های حکومتی و فرآیندهای انتخاباتی در کشورهای اسلامی
- ۲۴۸..... ۳ - تاریخ اندیشه سیاسی علمای اسلامی (با گرایش تجربی)
- ۲۵۱..... فهرست‌ها
- ۲۵۳..... فهرست آیات
- ۲۵۴..... فهرست روایات
- ۲۵۵..... فهرست اسماء معصومان علیهم‌السلام
- ۲۵۶..... فهرست اشخاص
- ۲۶۴..... فهرست مکان‌ها
- ۲۶۵..... فهرست اصطلاحات
- ۳۰۱..... فهرست کتاب‌ها
- ۳۰۳..... فهرست گروه‌ها و فرقه‌ها
- ۳۰۵..... فهرست منابع

مقدمه

هدف و مفاهیم پژوهش

هدف از انجام طرح حاضر، یافتن مسائل موجود در حوزه مطالعات سیاسی اسلامی و تعیین حدود آنهاست. در این پروژه سؤالات، آسیب‌ها، معضلات و نیازهای پژوهشی در زمینه مطالعات سیاسی اسلامی با توجه به نیازهای کنونی جهان اسلام مورد بررسی قرار می‌گیرد. طبقه‌بندی مسائل مطالعات سیاسی اسلامی می‌تواند معیاری منطقی را در این زمینه الگوی خود قرار دهد و محققان را هم در زمینه طبقه‌بندی مسائل فوق و هم در تحلیل ابعاد هر مسئله رهنمون سازد. مخاطب نوشتار حاضر، محققان این حوزه فرض شده‌اند، بنابراین از توضیح مبسوط مطالب و ارجاعات غیر ضروری نیز پرهیز شده است. برای منبع‌یابی دانش‌پژوهان را به کتاب سیاست در اسلام^۱ که ۷۰۰ کتاب در باب اندیشه سیاسی اسلامی را کتابشناسی توصیفی کرده است و حاوی نمایه موضوعی نیز می‌باشد، ارجاع می‌دهیم. در این پژوهش، هدف آن نیست که مهم‌ترین منابع فهرست شوند.

تحقیق درباره مطالعات سیاسی اسلامی به لحاظ بنیادی و راهبردی بودن،

۱. سید صادق حقیقت، سیاست در اسلام (کتابشناسی توصیفی)، تهران، نشر همراه، ۱۳۸۳.

می‌تواند به شکل مجرد طرح شود، یا ناظر به مشکلات واقعی جامعه باشد. در هر دو حالت، در صورتی تحقیقات متمرکز است که با تفکری نظام‌مند^۱ به آن‌ها نگرسته شود، و جایگاه هر مسئله در کل مسائل اندیشه سیاسی اسلام مشخص گردد. در درجه بعد باید هر مسئله به نحو شایسته کالبدشکافی، و ابعاد آن به بحث گذارده شود. طبقه‌بندی مسائل - آن‌گونه که در فهرست مطالب طراحی شده است - متکفل امر اول؛ و محتوای پژوهش، متکفل امر دوم می‌باشد. در توضیح هر یک از مسائل اندیشه سیاسی اسلام، ابتدا به طرح مطلب به شکل عام، و سپس به طرح ابعاد آن مسئله در حوزه مطالعات سیاسی اسلامی اشاره خواهیم نمود. هدف پژوهش حاضر، یافتن سرفصل‌های کلی مسائل این حوزه است، نه محورهای جزئی تحقیقاتی در این زمینه. هم‌چنین وظیفه این پژوهش، گردآوری علمی و تحلیلی نظرهای مکتوب و غیر مکتوب متفکران در زمینه طبقه‌بندی و تحدید چارچوب «مسئله»‌ها می‌باشد، نه یافتن پاسخ برای آن‌ها.

حال قبل از پرداختن به منطق حاکم بر تقسیم مسائل مطالعات سیاسی اسلامی، لازم است به شرح اصطلاح‌های «مسئله‌شناسی» و «مطالعات سیاسی اسلامی» بپردازیم.

باید دانست میان مسئله^۲ و پرسش^۳ فرق وجود دارد. پرسش، گفتن «آنچه هست» است، یعنی این هنر چیست؟ این انسان چیست؟ دنیا چیست؟ در فرضیه‌سازی همیشه با مسئله سروکار داریم. تا مسئله پیدا نشده باشد به دنبال گشودن آن نمی‌روند.^۴

«مسئله» در این جا دقیقاً معادل «مسئله» در رؤوس ثمانیه علوم نیست، بلکه

1. systematic

2. problem

... that"

۴. عبدالکریم سروش، درسهایی در فلسفه علم الاجتماع، ص ۲۵۴.

اخص از آن می‌باشد. مقصود از «مسئله‌شناسی» در این پروژه، شناخت مسائلی از اندیشه سیاسی اسلام است که برای ما (مسلمانان یا ایران اسلامی) به دلیل به چالش کشیدن دیگر مبانی مقبول یا مشهور موضوعیت می‌یابد، بنابر این ضرورت دارد که درباره آن کار پژوهشی مستقل صورت پذیرد. به وجود آمدن «مسئله» در فلسفه دانش‌های سیاسی اسلامی، فلسفه سیاسی اسلامی، فقه سیاسی و مطالعات سیاسی تجربی (با گرایش اسلامی) به یک شکل نیست. در فقه سیاسی، «مسئله»ها به شکل نظری در سه سطح مسائل مربوط به نظام سیاسی، مسائل مربوط به سیاست داخلی و مسائل مربوط به سیاست خارجی طرح می‌شود. در مطالعات سیاسی تجربی، «مسئله»ها با رهیافت جامعه‌شناسانه و روانشناسانه با توجه به معضلات و چالش‌های کشورهای اسلامی و به ویژه جمهوری اسلامی ایران گردآوری می‌شوند. در خصوص فلسفه دانش‌های سیاسی اسلامی و فلسفه سیاسی اسلامی، عمدتاً سعی شده است که «مسئله»ها و روش‌ها از جهان مدرن اخذ شوند و به اندیشه سیاسی اسلامی ارائه گردند. البته در این دو حوزه نیز می‌توان به «مسئله»های کلاسیک اندیشه سیاسی اسلامی نیز اشاره نمود، ولی از آنجا که نیاز امروز ما پاسخ‌گویی به سؤال‌هایی است که مدرنیسم در مواجهه با دین و سنت مطرح می‌کند، سعی شده است که «مسئله»ها با تمرکز بر این گرایش انتخاب شوند. به همین دلیل است که مدخل‌های این دو قسمت را با تبیین مفهوم و طرح موضوع در اندیشه سیاسی غرب آغاز نموده‌ایم. تعداد مسائل موجود در هر رشته علمی ممکن است بی‌شمار باشد، ولی مهم آن است که با توجه به شرایط تاریخی و اجتماعی ما، به «مسئله» تبدیل شده باشند. «مسئله»ای که امروز برای ما مطرح است، شاید برای دیگران و یا حتی برای خود ما در چند دهه اخیر، «مسئله» نبوده است. رویارویی سنت و فرهنگ دینی با مدرنیته، تعداد «مسئله»ها در حوزه اندیشه سیاسی را - همانند دیگر حوزه‌های اندیشه - دو چندان کرده است.